

Defraudacions i insolvències punibles

Gonzalo Quintero Olivares
José Manuel Valle Muñiz (actualització)

P04/03057/01841

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Defraudacions	9
1.1. Estafes.....	9
1.1.1. La modalitat d'estafa per mitjà de la manipulació informàtica	11
1.1.2. La penalitat en el delictes d'estafa.....	14
1.1.3. Els supòsits d'estafa agreujats de l'article 250 del Codi penal	15
1.1.4. Les estafes específiques de l'article 251 del Codi penal.....	23
1.2. L'apropiació indeguda.....	25
1.2.1. El tipus bàsic d'apropiació indeguda	25
1.2.2. L'apropiació de coses perdudes	26
1.2.3. L'apropiació d'una cosa rebuda indegudament.....	26
1.2.4. La pena en el delictes d'apropiació indeguda	27
1.2.5. L'apropiació de les coses perdudes	27
1.2.6. Apropiació de cosa indeguda rebuda	28
1.3. Les defraudacions del fluid elèctric i altres d'anàlogues.....	28
2. Insolvències punibles	30
2.1. El problema penal de la insolvència	30
2.1.1. Característiques de la regulació penal dels delictes de insolvència	30
2.2. L'aixecament de béns	30
2.2.1. L'acció d'aixecar-se	31
2.2.2. L'alçament postconcurdal	32
2.2.3. Obligacions protegides	32
2.2.4. Consumació	33
2.3. L'aixec postconcurdal l'afavoriment de creditors	33
2.4. El delictes de concurs fraudulent.....	34
2.5. La presentació de dades falses en un procediment concursal	36
3. L'exempció de responsabilitat criminal en els delictes patrimonials	38
4. La rellevància penal dels actes preparatoris punibles en els delictes patrimonials	39
Resum	40

Exercicis d'autoavaluació	43
Solucionari	44
Glossari	44
Bibliografia	44

Introducció

En aquest mòdul didàctic s'emprèn l'estudi dels delictes patrimonials que s'instrumentalitzen entorn de l'engany.

El capítol VI del títol XIII del Codi penal, dedicat a les defraudacions, es limita a la regulació dels delictes d'estafa, apropiació indeguda i defraudació del fluid elèctric i anàlogues. Per tant, la primera observació que cal fer és l'exclusió d'alguns delictes de l'àmbit sistemàtic de les defraudacions: les insolvències punibles (potser perquè la manipulació es produeix sobre el propi patrimoni i no sobre el dels altres) i els delictes relatius a la propietat intel·lectual i industrial (regulats en el capítol XI i potser més propers a les qüestions econòmiques que no pas a les estrictament patrimonials).

El Codi penal parteix d'un concepte general d'estafa, sotmès a la presència ineludible d'una sèrie d'elements essencials, i, amb posterioritat, recull una sèrie de circumstàncies específiques d'agreujament, a més d'altres estafes particulars que, no se sap massa amb quins arguments, es continua pensant que mereixen un tractament autònom. Però, si bé és cert, com ja tindrem temps d'analitzar, que en el Codi en vigor es produeixen variacions en els marcs de pena previstos i en les modalitats agreujades concretes subsistents, no hi ha cap dubte que la novetat principal rau en el tractament penal d'algunes manipulacions informàtiques, tractades com si fossin veritables estafes.

La preocupació per aquesta qüestió ha portat el legislador de 2004 a introduir un tercer paràgraf dedicat a la tinença de programes d'ordinador específicament destinats a la comissió d'estafes, ampliació del tipus que possiblement s'explica per la dificultat de càstig d'actes preparatoris individuals, si bé això ens portaria ja a la qüestió de la intervenció mínima i la punició d'escales de conductes pre-delictives.

L'apropriació indeguda es constitueix com una il·licitud penal que protegeix el dret de propietat (també el dret de crèdit, o el compliment de l'obligació quan es tracta de coses fungibles). Va ser novetat el 1995, però, a l'article 254 del CP, la incriminació de l'apropriació de diners o qualsevol altre bé moble rebut indegudament, és a dir, per error del transmissor. Cal destacar, a més, que es redueix sensiblement l'àmbit d'aplicació d'aquest delicte per la creació de nous supòsits il·lícits.

Pel que fa a les antigues defraudacions de fluid elèctric i anàlogues, que sempre han tingut un tractament penal separat, s'han de fer algunes matisacions importants:

- Les manipulacions o alteracions que tenen com a víctima el consumidor del servei o del producte es tracten, com és lògic, com a delictes contra el mercat

Al glossari trobareu el contingut de totes les sigles i abreviacions d'aquest mòdul didàctic.

i els consumidors a l'article 283 CP, ja que aquesta és la naturalesa que els correspon.

- Les que romanen en el camp de les defraudacions patrimonials* tenen un àmbit típic molt més ampli que el fluid elèctric, i el tipus s'estén a tots els possibles objectes materials del delictes, incloent-hi les telecomunicacions; s'hi afegeix, finalment, l'ús de qualsevol equip terminal de telecomunicació sense el consentiment del titular.

* Article 256 CP.

El capítol VII, dedicat a les insolvències punibles, recull diferents infraccions presidides per un aspecte comú: les actuacions orientades a frustrar intencionadament els drets de crèdit. Es tracta d'un grup de delictes doblement important, tant per la seva pròpia transcendència politicocriminal com perquè, d'alguna manera, constitueixen la frontissa entre els delictes patrimonials i els que es consideren delictes econòmics, tot i que la condició patrimonial encara preval.

Juntament amb aquests aspectes, cal tenir en compte també el capítol X del títol XIII, que introdueix les disposicions comunes aplicables als delictes previstos al títol. Entre aquestes disposicions es troba l'excusa absolutòria per als delictes patrimonials comesos entre determinats parents i la incriminació específica dels actes preparatoris dels delictes patrimonials.

Objectius

En aquest mòdul didàctic hi ha els continguts i les eines procedimentals indispensables perquè l'estudiant assolixi els objectius següents:

- 1.** Analitzar la configuració de les defraudacions i les insolvències punibles que estableix el Codi penal.
- 2.** Estudiar els elements essencials que configuren el concepte legal d'estafa.
- 3.** Abordar el tractament penal i copsar el sentit jurídic dels supòsits agreujats d'estafa.
- 4.** Conèixer les diferents figures d'estafes específiques que recull el Codi penal.
- 5.** Diferenciar, per mitjà dels elements que els configuren, els dos tipus de defraudació: l'estafa i l'apropiació indeguda.
- 6.** Estudiar el delictes d'ús indegut d'un equip informàtic i el seu sentit.
- 7.** Abordar el tractament penal de les insolvències punibles.
- 8.** Diferenciar, per mitjà dels seus elements típics, el delictes d'aixec de béns i la fallida fraudulenta.

1. Defraudacions

1.1. Estafes

L'article 248 del CP conté el concepte general d'estafa i en permet identificar els elements essencials, que són els següents:

- Engany idoni (suficient).
- Error.
- Acte de disposició patrimonial.
- Perjudici econòmic.

Article 248.1 del CP

“Cometen estafa els qui, amb ànim de lucre, utilitzin un engany suficient per a produir un error en un altre, i amb això l'indueixin a realitzar un acte de disposició en perjudici propi o aliè.”

A més, el **tipus subjectiu** està integrat pel dol defraudatori i per l'ànim de lucre com a element subjectiu de l'injust.

Òbviament, cal afegir-hi les exigències generals derivades de la tipicitat: la rellevància típica del comportament, la relació de causalitat i la imputació objectiva del resultat.

La tipificació del concepte general d'estafa, deixant ara de banda momentàniament el frau informàtic, suposa l'establiment d'un criteri rector interpretatiu que ha de condicionar la rellevància penal de totes i cada una de les modalitats possibles.

El **tipus bàsic d'estafa** restringeix el nombre d'enganyos típics, exclusivament, a l'engany suficient per a produir un error en altri. Aquesta puntualització permet reconduir la capacitat d'idoneïtat de l'engany a l'exigència de la seva adequació: només es pot imputar un resultat a l'engany que generi un risc jurídic penalment desaprovat de lesió del bé jurídic, és a dir, del patrimoni d'altri, i, a més, hi ha d'haver un acompliment concret d'aquest risc.

Ara bé, per a comprovar la **relació entre el risc i l'adequació** és fonamental, a causa de la construcció especial de la tipicitat defraudatòria, que hi hagi una capacitat d'engany que produeixi un error en la víctima. Dit d'una altra manera, l'engany engendrarà el perill que es produeixi el resultat danyós en la mesura que sigui adequat per a produir error.

Lectures complementàries

Sobre els elements del delictes d'estafa es pot trobar més informació a les sentències del Tribunal Suprem de 16 de juliol i 11 d'octubre de 1990 (RJ 1990, 6726 i 7997), 11 de juliol i 12 de desembre de 1991 (RJ 1991, 5789 i 9297) i 24 de març de 1992 (RJ 1992, 2435).

Lectura complementària

J.M. Valle Muñoz (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 486 i seg.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

L'èxit de la conducta enganyosa –la realització d'una disposició patrimonial injusta– dependrà de la seva capacitat per a alterar els elements de judici de què disposi o pugui disposar la víctima, cosa que provoca així una decisió errònia que la portarà, fatalment, a una disminució injusta dels seus béns patrimonials. La referència a l'**error** és, doncs, un imperatiu de la descripció típica.

Això ens porta, lògicament, a la necessitat de donar un sentit precís al judici d'adequació. D'aquesta manera, si l'error estableix el nivell normatiu d'adequació de l'engany, el judici d'adequació normatiu sobre la conducta haurà de tenir en compte les circumstàncies reals i concretes del subjecte passiu que l'autor coneixi o pugui conèixer. Per tant, el **judici de previsibilitat objectiva** s'ha de nodrir també de les característiques personals i conjunturals en què es troba el subjecte enganyat i ha de tenir en compte els coneixements especials que en tingui l'autor.

D'altra banda, l'error té un doble paper com a element del tipus d'estafa:

- En primer lloc, l'error ha de ser conseqüència de l'engany, fins al punt que la rellevància penal de l'engany dependrà de l'envergadura de l'acció que el provoca.
- En segon lloc, l'error també ha de motivar la disposició patrimonial danyosa.

Cal afirmar que aquestes dues perspectives són interdependents. L'error pot marcar el grau d'adequació típica de l'engany en la mesura que en depengui la rellevància juridicopenal de l'acte de disposició i, en conseqüència, la perfecció del delictes d'estafa.

Per tant, és impossible afirmar la imputació objectiva del resultat directament provocat per la disposició patrimonial si l'error, lluny de ser la causa del comportament enganyós, apareix com a conseqüència de la negligència o la manca d'atenció del subjecte que el pateix.

L'**acte de disposició** ha de ser la conseqüència de l'engany i de l'error, i ha d'aparèixer com a causa del perjudici propi o d'un tercer. L'acte de disposició és, doncs, fonamental en l'estructura típica de l'estafa, i es caracteritza, essencialment, perquè és el nexa causal entre la conducta enganyosa i el perjudici irrogat.

Dit d'una altra manera, la perfecció de l'estafa exigeix que el dany patrimonial sigui el producte d'un acte de disposició de la persona induïda a error, la qual cosa pressuposa la identitat entre l'enganyat i el disposador, mentre que no cal, en canvi, que aquest sigui també el perjudicat.

L'acte de disposició penalment rellevant s'ha d'entendre, en sentit ampli, com un comportament –actiu, omissiu, de permissivitat o de tolerància– del subjecte

Lectures complementàries

Sobre els barems objectius i subjectius es poden consultar les sentències del Tribunal Suprem de 30 de setembre de 1988 (RJ 1988, 7376), 6 de febrer de 1989 (RJ 1989, 1474), 24 de novembre de 1989 (RJ 1989, 8722) i 7 de març de 1990 (RJ 1990, 2409).

L'acte de disposició que genera un perjudici propi o d'un tercer ha de ser conseqüència de l'engany i de l'error que aquest ha comportat.

La configuració juridicocivil...

... de l'acte de disposició no importa ni tampoc no és rellevant penalment que aparegui com un negoci jurídic o com una declaració de voluntat, sinó que es tracti, simplement, d'una conducta que tingui una eficàcia real sobre el patrimoni afectat.

induït a error que comporta de manera directa la producció d'un dany patrimonial en si mateix o en un tercer. És el nexa causal entre l'engany i el perjudici, que sense aquesta disposició no es pot imputar a la conducta enganyosa, almenys a títol d'estafa.

La desvaloració de resultat en el delictes d'estafa adquireix la plenitud amb la lesió del patrimoni d'altri. Així, el **dany patrimonial** es configura com un dels elements essencials del tipus objectiu i ho fa, a més, per imperatiu del principi de legalitat.

El perjudici patrimonial es configura com una lesió efectivament i econòmicament valorable del patrimoni del subjecte passiu. Ens trobem, per tant, davant un delictes de resultat material que requereix la lesió del bé jurídic protegit, i no tan sols que aquest es posi en perill.

La disminució patrimonial

El concepte de perjudici es pot precisar més; així, doncs: el perjudici ha de tenir la causa immediata i directa en la disposició patrimonial que efectua la persona enganyada. El dany patrimonial s'ha de poder valorar econòmicament, és a dir, la lesió material i efectiva del patrimoni s'ha de constatar en una disminució patrimonial. Però aquesta disminució patrimonial no s'ha de considerar de manera global, sinó com el resultat de comparar, en abstracte, el patrimoni del subjecte passiu abans i després de la defraudació. En el delictes d'estafa només es pot considerar com a perjudici el detriment econòmic derivat directament de la disposició del patrimoni de la persona enganyada.

Finalment, el tipus subjectiu del delictes d'estafa exigeix que hi hagi dol i ànim de lucre. Per tant, no té cap rellevància la comissió imprudent. Pel mateix motiu, l'error de tipus vencible també determina la impunitat de la conducta.

1.1.1. La modalitat d'estafa per mitjà de la manipulació informàtica

L'article 248.2 del CP considera també reus d'estafa els qui, amb ànim de lucre i a través d'alguna manipulació informàtica o d'algun artífici semblant, aconseguixin la transferència no consentida de qualsevol actiu patrimonial en perjudici d'un tercer. D'aquesta manera, el legislador espanyol opta per la reforma legislativa a l'hora de donar cobertura a la tutela penal del patrimoni enfront dels atacs identificats com a manipulacions informàtiques.

Ens trobem davant un tipus defraudatori que no comparteix la dinàmica de comissió de l'estafa tradicional i que, en conseqüència, és aliè a l'elaboració doctrinal i jurisprudencial dels elements essencials que la configuren.

La *ratio legis* del precepte ha estat criminalitzar conductes lesives per al patrimoni d'altri fora de la dinàmica de comissió presidida per l'engany.

El dany patrimonial, que es configura com un dels elements essencials del tipus objectiu, ha de ser econòmicament valorable.

L'error de tipus vencible...

... es configura normalment com un error sobre la falsedat de les manifestacions enganyoses o sobre el domini en la provocació del resultat.

Aquesta figura presenta similituds importants amb l'estafa. El bé protegit és el patrimoni i, per tant, no tan sols la possessió o la propietat de coses mobles alienes. Ho avala el fet que es refereix a qualsevol actiu patrimonial com a objecte material sobre el qual ha de recaure l'acció típica.

També són estafes les manipulacions informàtiques que, amb ànim de lucre, tendeixen a aconseguir una transferència no consentida d'actius patrimonials.

D'altra banda, la modalitat de comissió a través de manipulacions informàtiques tendeix a aconseguir una transferència no consentida d'actius patrimonials. És a dir, si bé és evident que no suposa la provocació d'un acte de disposició viciat com a mitjà d'atac al patrimoni, probablement també cal descartar les condicions de sostracció d'algun element que l'integri.

Combinant aquestes idees de manipulació informàtica i de transferència d'actius patrimonials, s'han plantejat problemes de "correcta tipificació" de les accions d'ús de la targeta de crèdit d'una altra persona sense el seu consentiment, o fins i tot havent-la-hi sostret. L'opinió doctrinal i la línia jurisprudencial majoritària es resumeix de la següent manera:

- L'obtenció de diners extraient-los d'un caixer automàtic es considera robatori, d'acord amb la consideració de clau falsa que tenen les targetes magnètiques usades sense autorització del propietari*;
- en canvi, l'ús de la targeta d'un altre sense autorització, amb la qual cosa obté béns o serveis, ha de tenir consideració d'estafa, atesa la concurrència clara d'un engany i un enganyat (qui accepta el pagament amb la targeta).

Ens trobem davant un tipus de resultat material que, a fi que es consumi, exigeix el perjudici econòmic efectiu en el patrimoni d'altri, si bé a través de la transferència no consentida d'un actiu patrimonial determinat.

El conjunt del patrimoni es tutela per mitjà de la criminalització dels atacs il·lícits a alguns dels elements integrants del patrimoni que, per la dinàmica especial de comissió, es concreti en diners comptables o documentals, crèdit, obtenció de serveis, etc.

Lògicament, les exigències del tipus subjectiu no se satisfan amb la presència del dol. A més de la conducta enganyosa, cal que hi hagi un ànim de lucre o d'enriquiment injust, propi o d'un tercer.

L'acció típica es defineix com a "manipulació informàtica o d'un artifici similar". D'aquesta manera, el legislador renuncia a concretar més estrictament les formes de comissió, tal com s'ha fet en altres legislacions del nostre entorn.

Lectures complementàries

Sobre l'ús de targetes de crèdit sostretes, podeu llegir:

J.M. Valle Muñiz (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 489 i seg.). Cizur Menor: Thomson-Aranzadi; i la bibliografia que s'hi cita. També l'STS de 19 d'abril de 1991 (RJ 1991, 2813).

* Article 239 últim paràgraf CP.

Però estableix una restricció clara quan refereix les conductes penalment rellevants a la “transferència no consentida de qualsevol actiu patrimonial”. D’aquesta manera, introdueix una vinculació directa amb el bé jurídic tutelat. És a dir, el més important no és definir quines classes de manipulació informàtica, des d’una perspectiva tècnica, són les típicament adequades, sinó conjurar les conductes relacionades amb la informàtica que presentin una capacitat lesiva per al patrimoni d’altri.

En el frau informàtic, les manipulacions o els artificis prohibits es concreten en els que són capaços (idonis) de provocar una transferència il·lícita d’actius patrimonials.

El tipus consumat, per tant, no podrà eludir les exigències de la relació de causalitat i d’imputació objectiva del resultat. Només la disminució econòmicament avaluable del patrimoni mitjançant una transferència il·lícita de qualsevol dels seus actius es podrà imputar a una manipulació informàtica o artifici semblant concrets. Les maniobres efectuades a través d’ordinadors i que no es dirigeixin a provocar una transferència no consentida d’actius patrimonials d’altri, o siguin inadequades per a fer-ho, no generen riscos de lesió del patrimoni que s’hagin de neutralitzar pel tipus del frau informàtic.

D’altra banda, l’estafa informàtica participa del sistema de determinació de la pena i de l’aplicabilitat (en la mesura que la seva textura sigui compatible amb les manipulacions informàtiques) de les circumstàncies especials d’agreujament que els articles 249 i 250 del CP preveuen per a l’estafa genèrica. Com que es tracta d’un delictes que té com a resultat una lesió, hi poden haver formes imperfectes d’execució, i com que, entre altres raons, s’exigeixen uns elements anímics especials, no es preveu la punició de la comissió imprudent.

D’altra banda, les dificultats amb què la doctrina admet, en l’estafa, la comissió per omissió quan la conducta omissiva es pugui reconduir a un acte concloent, augmenten en el frau informàtic a causa de la referència típica a “manipulacions o artificis”.

Com ja vam dir al principi, l’article 248 s’ha ampliat per decisió de la LO 15/2003, que va afegir el número 3 a l’article 248, que preveu castigar “[...] los que fabricaran, introdujeran, poseyeren o facilitaren programas de ordenador específicamente destinados a la comisión de las estafas previstas en este artículo, serán castigados con la pena señalada en cada caso para el supuesto de que se trate [...]”.

En el fons aquesta norma no fa cap altra cosa que castigar uns específics actes previs o preparatoris que serien d’una altra manera atípics, ja que el que es descriu no té cabuda en cap de les formes d’actes preparatoris que el Codi descriu. Aquest nou tipus té un vague precedent en el desaparegut delictes de tinença d’estrís per al robatori que castigava l’anterior Codi, o de les altres tinençes que castiga l’actual (de mitjans per a la comissió de delictes contra la seguretat col·lectiva o d’estrís per a la supressió de protecció en programes d’ordinador). El càstig d’un acte preparatori s’ha de justificar per la perillositat que aquest acte enclou, i en veritat no sembla proporcionat considerar la tinença d’estrís per a estafes

Només les conductes...

... que pretenguin i siguin adequades per a aconseguir una transferència no consentida d’actius patrimonials representen un risc intolerable per al patrimoni objecte de protecció.

informàtiques com una cosa comparable amb altres tinences, com les d'explosius i armes o la de moneda falsa. Un últim advertiment és important: per imperatiu del principi interpretatiu de taxativitat, el tipus contingut en el tercer paràgraf de l'article 248 CP només recull la tinença dels programes i no qui els utilitzi això és, la suma de programa i habilitat informàtica-, llevat que, sens dubte, cometi una estafa, ja que el que es declara perillós *en si mateix* és la tinença.

1.1.2. La penalitat en el delictes d'estafa

L'article 249 del CP, en què es determina la pena corresponent al delictes d'estafa, conté, com a mínim, dues decisions politicocriminals importants:

- En primer lloc, manté la diferència entre el delictes i la falta* segons la quantitat defraudada, si bé el límit s'eleva a més de 400 euros.
- En segon lloc, hi ha un augment considerable del rigor punitiu, no tan sols respecte a l'antic CP de 1973, sinó també en comparació de les penes previstes per a altres tipus patrimonials.

* Diferència prevista a l'article 623.4 CP.

No obstant això, l'opció legislativa que consisteix a partir d'un marc genèric de pena ampli (de sis mesos a tres anys) i dotar el jutge de la discrecionalitat suficient per a acomodar la determinació concreta de la pena a la gravetat de la injustícia comesa és una opció correcta. Per a aplicar-la, és necessari i ineludible tenir en compte l'import que s'ha defraudat, la pèrdua econòmica causada al perjudicat, les relacions entre aquest i el defraudador, els mitjans que aquest últim ha utilitzat i totes les circumstàncies que serveixin per a valorar la gravetat de la infracció.

Cal efectuar algunes precisions conceptuals sobre quines circumstàncies són determinants per a la **fixació de la pena**. L'article 249 del CP es refereix a la quantia o import que s'ha defraudat i a la pèrdua econòmica que s'ha causat al perjudicat. L'import defraudat s'ha d'identificar amb el perjudici patrimonial* com a element essencial del tipus consumat d'estafa.

* Econòmicament avaluable.

El dany patrimonial com a resultat típic s'ha de limitar al que deriva de manera immediata i directa de la disposició patrimonial il·lícita o de la transferència no consentida de l'actiu patrimonial. El concepte, per tant, està sotmès a una limitació temporal i a una limitació objectiva:

- Pel que fa a la **limitació temporal**, només constitueix perjudici per frau el que ja apareix com a perjudici patrimonial en consumir-se l'acte de disposició –o la transferència no consentida-. No es poden fer, doncs, valoracions i desvaloracions posteriors, ni tampoc es pot donar la desaparició posterior del perjudici.
- Pel que fa a la **limitació objectiva**, el perjudici en l'estafa només abraça el dany ocasionat per l'operació fraudulenta en si, és a dir, el dany derivat directament de l'atac a l'element concret del patrimoni triat (l'objecte material).

Les disminucions dels béns patrimonials del subjecte passiu que deriven només indirectament de la disposició il·lícita o de la transferència no consentida no formen part del perjudici típic de l'estafa.

La resta de circumstàncies d'apreciació obligada es refereixen a la gravetat més o menys gran de la desvaloració de l'acció (les relacions entre el perjudicat i el defraudador, els mitjans utilitzats, etc.).

Finalment, el precepte permet que el jutge prengui en consideració qualsevol altra circumstància que pugui servir per a valorar la gravetat de la infracció.

Moltes de les hipòtesis que es recullen podrien configurar els elements d'agreujament específics que preveu l'article 250 i, per tant, suposarien el salt a un marc penal més elevat*.

L'interpret no ha de procedir a identificar els continguts de les circumstàncies que, de manera coincident, preveuen tots dos preceptes*, sinó que, d'acord amb la gravetat d'aquestes, i respectant el principi de proporcionalitat, s'ha de mantenir dins el marc penal bàsic o bé ha de pujar a l'agreujat.

La possibilitat d'imposar un càstig de fins a quatre anys de privació de llibertat, sense necessitat d'acudir a cap circumstància específica d'agravació, ha de redundar en una apreciació restrictiva dels agreujaments concrets de l'article 250 del CP.

1.1.3. Els supòsits d'estafa agreujats de l'article 250 del Codi penal

L'article 250 del Codi penal conté una sèrie de **circumstàncies específiques d'agreujament** del delictes d'estafa. En conseqüència, només es podran aplicar a les conductes prèviament qualificades d'estafa. No es tracta d'estafes específiques alienes a la configuració del delictes.

Si s'aprecien aquestes circumstàncies, el marc general de la pena s'eleva a la presó d'un a sis anys i a una multa de sis a dotze mesos.

En relació amb l'anàlisi de les circumstàncies concretes d'agreujament hem d'assenyalar els set casos que explicarem detalladament a continuació:

1) Quan l'estafa recau sobre béns de primera necessitat, habitatges i altres béns d'utilitat social reconeguda

La circumstància pretén augmentar la tutela del consumidor enfront dels atacs fraudulents a béns que es consideren quasiprimaris. La seva formulació representa una gran millora sobre la seva homòloga en el Codi penal derogat.

Per exemple,...

... dins el marc de la limitació objectiva, no formen part del perjudici patrimonial ni la pèrdua d'expectatives econòmiques ni el lucre cessant.

* Presó d'un a sis anys i multa de sis a dotze mesos.

* Articles 249 i 250 CP.

Lectura complementària

Sobre les modificacions establertes pel que fa a les circumstàncies específiques d'agreujament en relació amb l'anterior Codi penal, llegiu:

J.M. Valle Muñiz (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (4ª. ed., pàg. 496). Cizur Menor: Thomson-Aranzadi.

L'anterior article 529.1 CP 1973 feia referència a l'alteració de la substància, la qualitat i la quantitat, de manera que es podien suscitar problemes de legalitat quan s'apreciava aquesta circumstància en supòsits en què, en comptes de produir-se una alteració del bé, el bé no s'entregava.

2) Quan l'estafa es duu a terme amb simulació de plet o amb l'ús d'algun altre frau processal

La hipòtesi fa referència a una estafa en què una, algunes o totes les parts, amb engany i ànim de lucre, indueixen a error el jutge, de manera que aquest dicta una resolució injusta que determina un acte de disposició no volgut en perjudici de les altres parts en el procés o d'un tercer. La modalitat típica, per tant, admet tant la col·lusió entre les parts per simular un plet (és a dir, per impulsar un procés que no té un contingut contradictori autèntic) en perjudici d'un tercer, com qualsevol altra conducta enganyosa d'una de les parts del procés destinada a induir el jutge a error.

El tret més important d'aquesta figura és que es duu a terme en el si d'un procediment civil, penal o contenciós administratiu, però no en un expedient administratiu.

3) Quan l'estafa es duu a terme per mitjà de pagaré, lletra de canvi en blanc o negoci canviari fictici

Aquest agreujant mostra la voluntat del legislador de considerar que el mereixement de pena és superior quan l'estafa es duu a terme a través dels mitjans de pagament i/o crèdit més usuals en el tràfic juridicocomercial.

Contràriament al que es pot desprendre d'una lectura precipitada del precepte, això no implica un increment del grau de repressió de les conductes d'abús en l'ús d'aquests títols valoros.

El Codi penal renuncia a una protecció autònoma, absoluta i abstracta (és a dir, amb independència del contingut patrimonial que incorporen) dels instruments més significatius de pagament i de crèdit que operen en el tràfic mercantil. La intervenció del dret penal es condiona, per tant, a la presència ineludible d'un atac al patrimoni individual en forma d'estafa.

L'emissió de xecs sense cobertura o el gir de lletres de canvi en blanc, o buides (no comercials), o de favor (o complaença), etc., tindran una rellevància penal només en el supòsit que puguin configurar la dinàmica especial de comissió del delictes d'estafa.

Lectures complementàries

Llegiu les STS de 16 d'abril de 1988 (RJ 1988, 2923); 6 d'octubre de 1989 (RJ 1989, 7627); 8 de març de 1989 (RJ 1989, 2553); 25 de febrer de 1993 (RJ 1993, 547).

L'agregant abraça dos grups de casos clarament diferenciables:

- Els casos en què l'instrument s'identifica amb l'emissió de xecs, la majoria de vegades sense cobertura.
- Els casos que es basen en l'ús abusiu i fraudulent de lletres de canvi.

Pel que fa al primer grup de casos, el Codi penal vigent prescindeix de la criminalització autònoma del **xec en descobert**, tot i que la seva emissió pot constituir aquesta figura agregada d'estafa.

La simple emissió de xecs sense cobertura no troba resposta en cap injust penal. Només pot constituir delictes d'estafa quan presenta la morfologia d'un atac fraudulent al patrimoni d'altri. Això suposa la presència de tots i cada un dels elements essencials de la figura defraudadora que s'han examinat abans (engany, error, acte de disposició, perjudici, dol i ànim de lucre).

Durant molts anys el dret penal espanyol contenia el delictes de xec en descobert, desaparegut el 1995. Era comprensible que el legislador no volgués prendre la decisió de suprimir-lo sense introduir res en lloc seu, ja que això hauria donat peu a severes crítiques, i s'hauria dit que el xec com a document quedava abandonat al respecte que cadascú hi volgués donar. Però el cert és que l'elevació de la pena d'una estafa pel sol fet de la utilització de xec o lletra és bastant absurda, ja que aquests documents són per si mateixos el mateix engany, i castigar un engany dues vegades és una manera com una altra d'ofendre el principi limitador *non bis in idem*, però entendre que l'estafa comesa usant un xec o lletra sigui per això només *necessàriament més greu* és sens dubte excessiu. Tot això, sens dubte, amb independència que el sol lliurament del xec o lletra no pugui ser mai tingut com una temptativa d'estafa "automàtica" i objectiva.

L'estafa qualificada considera totes les constel·lacions possibles d'ús pervers i il·lícit del mitjà de pagament, tant si el títol valor conté una falsedat no típica en virtut dels articles 390 i seg. del CP, com si s'hi ha operat alguna d'aquestes falsedats. En tot cas, l'estafa qualificada consumeix la precedent falsedat documental.

Pel que fa al segon grup de supòsits agregats, els que es refereixen a la lletra de canvi en blanc i al negoci canviari fictici, tot i que tots dos conceptes tenen en comú l'ús de lletres de canvi com a mitjà de comissió del frau, les hipòtesis que s'enquadren en cada un són diverses.

En l'ús de la **lletra de canvi en blanc**, la maniobra enganyosa anirà dirigida normalment a la persona obligada a pagar*. En els supòsits de **lletres de canvi bui-**

Sobre els elements essencials de la figura defraudatòria, vegeu el subapartat 1.1 d'aquest mòdul didàctic.

Lectura complementària

Sobre la història de la regulació de l'emissió de xecs en descobert, llegiu:
J.M. Valle Muñiz (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 498 i seg.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Lectura complementària

Sobre els arguments de les raons de la solució d'acord amb el concurs de normes, llegiu:
J.M. Valle Muñiz (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 501 i seg.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

* Lliurador o acceptant.

des o no comercials, ens trobem, la majoria de vegades, amb estafes de crèdit efectuades a través del descompte d'aquestes lletres.

Ens trobem davant d'una lletra de canvi en blanc quan, tot i que hi ha la signatura de la persona obligada a pagar (lliurador o acceptant), s'ometen tots o alguns dels altres elements legals.

La menció expressa del Codi penal a l'estafa efectuada mitjançant lletra de canvi en blanc implica una apreciació preferent, per especialitat, a la que recull la circumstància 4a del mateix article 250.1 del CP ("se perpetre abusando de la firma de otro [...]").

L'especial caràcter insidiós de la maniobra enganyosa, en la mesura que es val dels vincles obligacionals particulars que emanen de la lletra de canvi, i, sens dubte, la presència en la dinàmica comissiva d'una conducta falsària sobre un document mercantil de transcendència especial en el tràfic econòmic, justifiquen la positivització del tipus agreujat.

Pel que fa a la modalitat d'**estafa mitjançant negoci canviari fictici**, sembla que el legislador de 1995 optà finalment per criminalitzar de manera expressa –i agreujada– l'anomenada *estafa de crèdit*, almenys en les hipòtesis de realització a través del descompte (normalment bancari) de lletres de canvi buides o no comercials.

Tanmateix, sota aquesta denominació s'engloben una multiplicitat de supòsits amb característiques ben diverses. La tasca discriminadora esdevé essencial, ja que els elements que legitimen el mereixement de la pena del tipus agreujat d'estafa només es poden detectar en alguns casos.

L'**emissió d'una lletra de favor**, és a dir, sense provisió de fons entre lliurador i lliurat, només és una operació de consolidació del crèdit que s'obté a través del seu descompte, ja que el signant de favor* queda obligat a pagar al seu venciment, i això garanteix el bon fi de l'operació creditícia.

A més, el banc concedirà el crèdit (descompte de la lletra) gràcies a la garantia més gran que representa l'existència d'un segon signant de l'efecte, i d'acord amb la seva solvència.

En suma, l'obtenció de crèdit a través del simple descompte de lletres de favor o complaença no es troba situada en l'esfera del tipus penal d'estafa, amb independència que el banc conegui o no la naturalesa no comercial de la lletra en qüestió.

El que sí que és més discutible és el supòsit de descompte de **lletres no comercials sense acceptació**, només amb la signatura del lliurador. La circulació de lle-

Per exemple,...

... les simples operacions de descompte de lletres de favor o complaença no tenen per què constituir delictes.

* Lliurat o acceptant.

tres no comercials sense signatura d'acceptació pot constituir delictes d'estafa, sempre que s'encobreixin aparences de solvència que puguin resultar idònies per a trencar els mecanismes de control del banc.

En el cas de lletres lliurades a persones reals amb les quals el lliurador havia mantingut anteriorment relacions comercials però que estan absents en el moment en què es gira la lletra de canvi, la idoneïtat de l'engany no deriva del caràcter no comercial de la lletra de canvi, sinó de les maniobres insidioses (falsedat, aparença de crèdit, etc.) instrumentalitzades finalment en una lletra buida.

Són constitutives d'estafa les hipòtesis de **falsificació de la signatura d'acceptació**; les **lletres de col·lusió**, on hi ha una connivència per al gir de lletres de favor amb intenció de frau; l'**encavalcament de lletres**, on el gir successiu de lletres de favor pretén cobrir els venciments corresponents, etc.

En definitiva, constitueixen aquesta estafa agreujada tots els casos en què l'engany no es limita a la simple presentació al descompte d'una lletra comercial, sinó que hi apareix clarament una complexa maniobra fraudulenta teixida entorn de l'aparença de solvència de les persones obligades al canvi.

Finalment, aquesta modalitat agreujada d'estafa també es pot efectuar a través de la **circulació de pagarés**. Aquesta menció expressa s'explica, probablement, per l'auge que aquests han experimentat últimament en el mercat financer a curt i mitjà termini.

4) Quan l'estafa es perpetra abusant de la signatura d'una altra persona, o sostraint, ocultant o inutilitzant, totalment o parcialment, algun procés, expedient, protocol o document públic o oficial de qualsevol tipus

El primer incís recull l'estafa falsària d'abús de firma en blanc que ja preveia el Codi penal de 1973.

Quan el subjecte actiu del delictes d'estafa és la persona que ha signat el document en blanc, cal que el document s'entregui voluntàriament a la persona que l'ha d'omplir, ja que només en aquest cas es pot parlar de l'engany propi de l'estafa –no se'n pot parlar quan el document ha estat sostret o quan la persona que l'ha d'acabar de confeccionar l'ha trobat–. Però quan el subjecte passiu de l'engany és una tercera persona, els elements propis del delictes d'estafa poden córrer tant si la persona que omple el document ha estat prèviament apoderada pel signant com si l'ha sostret.

Quan el document consisteix en un xec, un pagaré o una lletra de canvi, cal apreciar l'anterior tipus agreujat, ja que és especial en relació amb aquest. D'altra

L'aparença de solvència...

... la trobem, per exemple, en les lletres lliurades a persones inexistents, o a persones reals amb les quals el lliurador havia mantingut anteriorment relacions comercials però que estan absents en el moment en què es gira la lletra de canvi.

Lectures complementàries

Sobre la concepció jurisprudencial de l'abús de firma en blanc, circumscrita a l'entrega anterior del document per part del signant, llegiu:
Les STS de 23 d'abril de 1983 (RJ 1983, 2201), 30 de setembre de 1986 (RJ 1986, 4864).

banda, sembla que l'agreujament no es pot aplicar quan el perjudici patrimonial es duu a terme per mitjà d'una apropiació indeguda.

La modalitat agreujada es completa amb la referència a la sostracció, l'ocultació o la inutilització, total o parcial, d'algun procés, expedient, protocol o document públic o oficial de qualsevol tipus.

Pot passar que la sostracció o la destrucció parcial del document integri una forma d'alteració prevista en la falsedat documental que recull l'article 392 del CP. Tant si aquest agreujament té naturalesa falsària com si no en té, quan la inutilització del document configura el mitjà enganyós de l'estafa, ens trobem davant el tipus agreujat que comentem, bé perquè s'entengui, en abstracte, que només es pot aplicar el tipus defraudatori, bé perquè, tot i que se sostingui la concurrència amb la naturalesa falsària, l'aplicació del **criteri de la consumpció*** ho imposi així.

5) Quan l'estafa recau sobre béns que integren el patrimoni artístic, històric, cultural o científic

En termes generals, l'agreujant suposa l'extensió als delictes d'estafa i apropiació indeguda del que ja preveu el Codi penal de 1973 per als delictes de robatori i furt. Sembla que el legislador, amb aquest agreujant, ha volgut incrementar la protecció dels béns que integren el patrimoni històric, cultural i artístic espanyol d'acord amb el que estableix l'article 46 de la CE.

Bàsicament, hi ha dues propostes doctrinals que intenten fixar el contingut de l'objecte material del subtipus agreujat:

- Un sector doctrinal entén que ens trobem davant elements normatius que han de ser integrats per la regulació extrapenal* sobre el tema, essencialment la Llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol (LPHE), desenvolupada parcialment pel RD 111/1986, de 19 de gener (modificat pel RD 64/1994, de 21 de gener). D'aquesta manera, només mereixeran una protecció penal especial els béns inventariats o declarats d'interès cultural, tal com preveu l'article 1.3 de l'LPHE.
- La jurisprudència i la doctrina majoritàries, però, han optat clarament per un concepte més obert que no és tributari de cap configuració administrativa anterior. Es tractaria, per tant, d'elements normatius de lliure valoració judicial.

La manca d'harmonització entre la llei penal i l'administrativa sembla abonar la tesi que ens trobem davant elements normatius no predeterminats per la regulació extrapenal. Ara bé, el fet que sigui el jutge qui, en última instància, determini quins béns integren el contingut de l'agreujant, i que, per tant, aquest no es trobi vinculat a la regulació juridicoadministrativa especial d'aquests béns (declaració d'interès cultural, bé inventariat, etc.), no implica, lògicament, que el jutge, en la seva tasca exegètica i integradora no pugui acudir al que preveuen l'LPHE i les seves normes de desenvolupament.

Lectura complementària

Llegiu l'STS de 16 de maig de 1990 (RJ 1990, 4024).

* Article 8 CP.

Article 46 de la CE

"Els poders públics garantirán la conservació i promourán l'enriquiment del patrimoni històric, cultural i artístic dels pobles d'Espanya i dels béns que l'integren, sigui quin sigui el règim jurídic i la titularitat."

* Administrativa.

En conclusió, malgrat que en aquesta normativa reguladora de la protecció administrativa del patrimoni històric hi ha elements normatius no predeterminats per la respectiva legislació administrativa, se'n poden i se n'han d'extreure criteris interpretatius essencials.

És evident que el catàleg derivat de la normativa administrativa en vigor pot resultar extremadament útil quan no es pren com a exclusiu i excloent, atès que l'intendent ha de respectar sempre el tenor literal del precepte penal.

L'agreujant entrarà en joc quan l'objecte material del delictes es pugui reconduir directament al patrimoni artístic, històric, cultural o científic en el sentit més ampli; no cal, doncs, que hi hagi anteriorment cap declaració administrativa vinculant.

6) Quan l'estafa revesteix una gravetat especial a causa del valor de la defraudació, l'entitat del perjudici i la situació econòmica en què deixa la víctima o la seva família

Si es llegeix el precepte de manera precipitada, es pot interpretar que l'agreujant de gravetat especial suposa, senzillament, la fusió de les circumstàncies 5a i 7a del derogat article 259. Però el nou estat de coses és una mica més complex:

- D'una banda, al valor de la defraudació i a la situació econòmica en què deixa la víctima (o la seva família), s'hi afegeix la referència a "l'entitat del perjudici", que és considerablement més àmplia.
- D'altra banda, els nous marcs de la pena i els criteris de determinació de la pena concreta (supressió de la possibilitat d'apreciar l'agreujant com a molt qualificat) modifiquen raonablement la doctrina que hi havia establerta fins ara.

La nova configuració de l'agreujant ha de tendir a una consideració global del que ha passat, i ha de fugir de separar en compartiments tancats els criteris de referència o de tenir només en compte la quantia del que s'ha defraudat.

No es tracta de determinar la gravetat especial tenint en compte, d'una banda, el valor de la defraudació; d'altra, l'entitat del perjudici, i de l'altra, la situació en què deixa la víctima o la seva família. La valoració ha de ser conjunta.

Això no impedeix que hi hagi supòsits clars en què n'hi ha prou que es doni una de les referències valoratives enumerades, però sí que tanca definitivament el camí a una aplicació automàtica de determinades quantitats.

A més de la quantia estricta de la defraudació, cal valorar el perjudici total causat. Aquest component va més enllà del detriment econòmic concret que deriva

Lectura complementària

Sobre els béns concrets que tutela aquest agreujant, llegiu:

J.M. Valle Muñiz (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 511 i seg.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

En funció de la situació econòmica en què es deixi la víctima, el delictes d'estafa s'agreujarà.

La valoració,...

... en supòsits clars, pot fonamentar-se en una única referència valorativa, per exemple, un perjudici molt elevat, una situació gairebé miserable de la víctima, etc.

directament de l'acte de disposició injust, ja que comprèn també els danys econòmics de tota mena que es puguin deduir del resultat del frau.

D'altra banda, cal prestar una atenció especial a la situació econòmica en què deixa la víctima o la seva família, ja que, tot i que, en abstracte, pugui semblar que l'estafa no és greu, les circumstàncies concretes del subjecte passiu en poden justificar l'agreujament. No cal tampoc que es provoqui la ruïna ni cap situació gairebé de misèria, sinó que n'hi ha prou que la defraudació comporti dificultats greus en la satisfacció normal de les necessitats econòmiques de la víctima.

Cal subratllar la necessitat d'anar amb molta cautela a l'hora de decidir l'apreciació de l'agreujant, tenint en compte que hi ha la possibilitat d'aplicar una pena de quatre a vuit anys de presó quan la gravetat especial estigui acompanyada de la primera de les circumstàncies que preveu l'article 250 del CP.

7) Quan en l'estafa s'abusa de les relacions personals que hi ha entre la víctima i el defraudador, o quan aquest aprofita la seva credibilitat empresarial o professional

Aquest agreujant possibilita també l'exasperació del càstig fins a vuit anys de presó quan hi concorri la primera de les circumstàncies previstes a l'article 250 del CP, cosa que no té gaire sentit.

Lectures complementàries

Llegiu les STS de 14 de desembre de 1988 (RJ 1988, 9506); 8 de maig de 1989 (RJ 1989, 4145) i 18 d'octubre de 1990 (RJ 1990, 8174).

Vegeu l'article 250.2 del Codi penal.

Aquí es recullen dos **supòsits d'abús de confiança**:

- Un primer supòsit es refereix a les **relacions personals** entre la víctima i el defraudador.
- L'altra supòsit es refereix a l'**aprofitament d'una certa credibilitat** empresarial o professional.

Mentre que el primer supòsit sembla donar entrada a l'anterior supòsit d'abús de superioritat, el segon acull amb generositat els casos d'aparença de crèdit, tràfic amb suposades influències, etc.

No obstant això, l'abús de confiança ja pot ser una condició necessària suficient per parlar d'engany en alguns supòsits. Per tant, si les circumstàncies especials que adornen les relacions entre la víctima i el defraudador es prenen en consideració per a afirmar el fet injust típic, caldrà rebutjar-ne l'apreciació posterior per a agreujar-lo.

En conseqüència, i en nom del respecte al principi *non bis in idem*, el jutge ha de descartar l'apreciació de l'agreujant quan en el judici sobre la rellevància típica de l'engany s'hagi tingut ja en compte l'abús de les relacions personals o l'aprofitament de la credibilitat empresarial o professional.

Finalment, també es veu clarament que el subtipus agreujat és superflu i injustificat quan es constata que els supòsits més greus d'abús de confiança personal o professional troben resposta en altres circumstàncies específiques d'agreujament, com ara una estafa mitjançant xec, pagaré, lletra de canvi en blanc o negoci canviari fictici *, o una perpetració abusant de la firma d'altri**.

* Article 250.1.3 CP.

** Article 250.1.4 CP.

1.1.4. Les estafes específiques de l'article 251 del Codi penal

L'article 251 del CP, en el marc de les estafes específiques, castiga penalment la realització dels comportaments següents:

- Alienar, gravar o arrendar una cosa moble o immoble sense tenir-ne la facultat de disposició.
- L'anomenada *estafa per ocultació de gravamen* i la doble venda.
- L'atorgament d'un contracte simulat en perjudici d'altri.

L'autonomia del precepte destaca clarament si es té en compte el tractament penal previst i la circumstància que en cap cas no es preveu la possible aplicació a aquests supòsits de les circumstàncies agreujants de l'article 250 del CP.

No hi ha cap dubte, doncs, que ens trobem davant estafes específiques que d'alguna manera escapen a la configuració dogmàtica del concepte d'estafa. Aquestes modalitats tenen un punt en comú que podria trencar la necessària presència de tots i cadascun dels elements de l'estafa bàsica: tots els supòsits admeten la possibilitat que el perjudicat sigui un tercer diferent del subjecte que pateix l'engany i l'error consegüent.

En cas que el perjudicat no sigui la persona enganyada, és evident que no es pot afirmar la presència d'una estafa comuna, ja que el perjudici del subjecte passiu del delictes no deriva de l'acte de disposició de la persona induïda a error per mitjà de l'engany.

Cal també subratllar algunes modificacions tècniques dels tipus que ara ens ocupen i que són les següents:

a) La redacció de l'article 251.1 ha canviat en relació amb el que preveia el CP de 1973, a fi d'aclarir alguns dubtes interpretatius. Així, ha substituït el concepte de "fingirse dueño" pel d'"atribuirse falsamente sobre una cosa [...] una facultad de disposición de la que carece", i s'especifica, a més, que és indiferent no tenir aquesta disposició per "no haberla tenido nunca" o per "haberla ya ejercitado". Però, sens dubte, la novetat principal va ser la inclusió de les coses mobles com a objecte material del delictes.

b) L'anomenada **estafa per ocultació de gravamen** suscitava en el passat alguns dubtes entorn de l'abast de la càrrega que hi havia sobre el bé i que s'ocultava.

La postura jurisprudencial respecte al terme *gravamen*

Els dubtes fins ara esmentats es reflecteixen a l'STS de 12 de novembre de 1987 (RJ 1987, 8501): “[...] junto a la tendencia de dar al gravamen [...] un amplio alcance que incluya hasta las obligaciones personales, convive una tendencia jurisprudencial restringida a las cargas reales, y existe otra intermedia o ecléctica que no limita el concepto de los típicos derechos reales de garantía (prenda e hipoteca), sino que incluye cualquier convenio que sujeta la cosa al cumplimiento de una obligación (derechos de disfrute *in re aliena*, embargos judiciales o administrativos, arrendamientos, o las restricciones impuesta por la legislación urbanística), entre los que se han comprendido –STS 14 de marzo 1974 (RJ 1974, 1329)– los llamados *ius ad rem* [...]”.

La substitució del terme *gravamen* pel terme més genèric *qualsevol càrrega* sembla enllestir la discussió en favor de la més àmplia de les interpretacions possibles, que inclou en el terme *gravamen* tant les obligacions reals com les personals.

En els casos en què la modalitat recaigui sobre els béns immobles, que acostumen a ser els més comuns, sembla que ens trobarem davant un supòsit d'abús de confiança.

La seguretat del tràfic jurídic immobiliari

A partir del RD 2537/1994, de 29 de desembre, que modifica alguns articles del Reglament notarial i del Reglament hipotecari sobre la col·laboració entre les notaries i els registres de la propietat per a la seguretat del tràfic jurídic immobiliari, en el moment d'elevat a escriptura pública el notari ha d'aportar a l'acte la còpia del Registre de la Propietat sobre la situació del bé immoble objecte de l'alienació, llevat que hi hagi una renúncia expressa de les parts contractants.

Lectura complementària

Llegiu els articles 175 i 249 del Reglament notarial.

c) La **doble venda** adquireix autonomia respecte a la modalitat específica d'atribució falsa de poders dominicals de l'article 251.1 del CP, que especifica que la doble alienació s'ha de dur a terme abans de la transmissió definitiva a l'adquiridor.

Atès que en el nostre dret la compravenda és un contracte consensual i que, no obstant això, la transmissió de la propietat exigeix la tradició, mentre aquesta no s'hagi dut a terme el venedor continua sent el propietari del bé.

Lectura complementària

Sobre la compravenda llegiu els articles 609, 1095 i 1445 del CC.

En conclusió, en la doble venda, l'única manera d'entendre que un subjecte, després d'haver alienat un bé, pot no fingir-se propietari del bé alienat (ja que d'una altra manera el supòsit esdevindria tautològic i inevitablement quedaria encavalcat amb el que recull l'apartat primer, és interpretar el terme *alienació* com a títol però sense mode.

d) La inclusió de l'**estafa de contracte simulat** entre les estafes específiques o impròpies que examinem sembla abonar la tesi que no se sotmet a la dinàmica comissiva de l'estafa genèrica.

En aquesta modalitat es pena la col·lusió entre els atorgants d'un contracte en perjudici d'un tercer que és aliè a aquest acord fraudulent i que ni és receptor de

l'engany ni efectua, com a conseqüència d'aquest, cap acte de disposició patrimonial.

D'altra banda, en el Codi penal encara es conserva una possible col·lisió d'aquest tipus amb l'aixec de béns* en cas que el contracte se simuli per perjudicar el creditor, que d'aquesta manera veurà frustrat el seu dret a rescabalar-se en els béns del deutor. Aquesta hipòtesi, bé pel principi d'especialitat, bé pel principi de major gravetat, s'acostuma a resoldre en favor de la insolvència punible.

1.2. L'apropiació indeguda*

L'apropiació indeguda és l'acte apropiador d'allò que jurídicament s'ha de tornar o retre compte o el seu ús dominical il·legítim, encara que no sigui apropiador, en detriment del patrimoni del propietari. Aquesta és la seva definició essencial, en la qual és patent que l'autor d'apropiació indeguda sempre serà algú que té facultat de disposició, adquirida correctament, sobre l'objecte del delictes.

1.2.1. L'especificitat de l'apropiació indeguda

L'alteració més gran que va produir el Codi actual en aquest delictes no es troba en la seva definició, sinó en la simultània tipificació del delictes d'administració fraudulenta, al qual s'assembla en alguns aspectes i al qual de vegades sembla que se superposi, com explicarem al lloc adequat després.

Els confins i el contingut de l'apropiació indeguda sempre van ser problemàtics, però més ho són actualment. El que sol fer la doctrina és necessitar el que no pot ser qualificat com a apropiació indeguda*. Però el que en puritat pertany al seu àmbit de tipicitat no és tan clar.

L'any 1998 va conèixer els primers importants errors jurisprudencials en els quals s'aplicaven les disposicions del Codi penal de 1995. La precisió dels contorns mutus entre els delictes d'apropiació indeguda, antic i actual, i el d'administració fraudulenta introduït pel CP de 1995, s'estudiava en la important Sentència de 26 de febrer de 1998 (RJA 1196/1998), que va abordar no només aquest problema de relació entre aquests dos tipus, sinó a més les conseqüències de les variacions introduïdes pel legislador de 1995 en les falsedats documentals.

Segons el TS el delictes d'apropiació indeguda té dues formes fonamentals: la clàssica d'"incorporació" al patrimoni propi dels béns confiats en virtut d'un títol jurídic que obliga a tornar, i la de desviació de la seva funció o destinació. Aquesta segona forma no requereix la demostració que la quantitat de diners o béns que desapareix del patrimoni del perjudicat ingressi en el de l'autor o autors del

Lectures complementàries

Llegiu les STS 30 de març de 1991 (RJ 1991, 2481); 18 de febrer de 1991 (RJ 1991, 1130); 30 de març de 1991 (RJ 1991, 2481); 16 de maig de 1991 (RJ 1991, 3674) i 12 de març de 1992 (RJ 1992, 2080).

* Article 257 CP.

* Article 254 CP.

* El cas dels usos dominicals no apropiatius, com l'empleat que utilitza un cotxe d'empresa per a les seves diversions privades, atípics, o els actes d'apropiació sense prèvia facultat de disposició, com són el furt o l'estafa.

fet. N'hi ha prou amb la primera part, això és, l'acte de disposició en perjudici del propietari i apartant-se dels deures d'administrar, tenir cura i conservar el rebut. Per tant és un delictes que exigeix desplaçament patrimonial i detracció del patrimoni del perjudicat, però no necessita necessàriament un correlatiu enriquiment. La doble menció legal a les modalitats de conducta (apropiar-se o distreure) permet aquesta interpretació.

1.2.2. Els elements essencials de l'apropiació indeguda

En el delictes d'apropiació indeguda són necessaris una sèrie d'elements essencials:

- a) Que l'autor ostenti una condició jurídica específica (la d'haver rebut el bé per un títol jurídic que genera unes determinades obligacions i limitacions de disposar).
- b) Que el perjudicat mantingui amb l'autor aquesta relació jurídica, la qual cosa deixa en principi fora de l'àmbit dels perjudicats tots aquells que no tinguin aquest caràcter. Una qüestió diferent és l'extensió que hagi de tenir el concepte de perjudicat, que per exemple pot ostentar l'entitat que hagi de garantir els fons d'un banc en el supòsit de crisi financera causada o agreujada per conductes d'apropiació indeguda.
- c) Que l'objecte de l'acció tingui valor econòmic propi. Des de 1995 el tipus es refereix als "valors" i els "actius patrimonials" com a béns susceptibles d'apropiació. També caldrà que el bé objecte de l'acció no sigui ja l'objecte de tutela d'un altre precepte, com la propietat intel·lectual o industrial o les quotes de la Seguretat Social.

L'apropiació indeguda és un **delictes de resultat** contra el patrimoni, la qual cosa l'inclou entre aquells que han de provocar un detriment patrimonial en el perjudicat. Al seu torn l'acte de disposició ha de comportar no tant la incorporació al patrimoni propi com la definitiva desaparició del patrimoni del seu propietari. Aquesta condició d'irreversibilitat de la desaparició és precisament el criteri que separa el delictes d'altres usos dominicals que no siguin apropiadors*.

* Sobre això, *cfr.*, en el mateix sentit, la Sentència de 14 de març de 2001 (RJA 2001/1295).

Necessàriament s'ha de presentar el frau, que com a requisit genèric de caràcter subjectiu ha d'acompanyar l'acció que el tipus ens descriu. Hi ha d'haver consciència i voluntat pel que fa als diversos elements objectius ja referits, és a dir, consciència i voluntat que es té una cosa moble amb l'obligació de lliurar-la o tornar-la i que es viola aquesta obligació.

1.2.3. Els valors i actius patrimonials

Quan es va modificar el 1995 la definició de l'apropiació indeguda i es va incloure la menció a "valors i actius" patrimonials, l'objectiu era en essència permetre

la inclusió entre l'objecte de l'acció d'aquest delictes als drets de crèdit, en la convenció que aquests drets no es podien qualificar com a diners, efectes o cosa moble.

Pel que fa als anomenats *actius patrimonials*, cal indicar que és bastant àmplia la gamma d'objectes que poden entrar en aquesta condició, com per exemple els béns immobles, tradicionalment exclosos del delictes d'apropiació indeguda, malgrat que és perfectament imaginable que un administrador alieni un bé immoble a un preu ínfim i causi així un perjudici greu al seu principal. Ara bé, el que es denomina *actiu patrimonial* no és el bé immoble en si mateix, sinó el dret de disposició sobre l'immoble. La qualificació d'actiu patrimonial es pot estendre a qualsevol altre dret que sigui susceptible de tenir un valor mesurable en diners, i per això al seu torn, transmissible; això obre la porta a tota classe de drets de crèdit o fins i tot opcions de futur que puguin ser transferides, sempre que es compleixi la condició que l'autor les hagi rebut sota les condicions pròpies del delictes d'apropiació indeguda.

1.2.4. La pena en el delictes d'apropiació indeguda

El delictes d'apropiació indeguda té assignada la mateixa pena i la mateixa tècnica punitiva que el delictes d'estafa, al qual es remet. Això dóna lloc al fet que no totes les circumstàncies qualificadores puguin ser apreciades amb la mateixa facilitat, com per exemple succeeix amb la d'abús de les relacions personals entre autor i víctima, ja que una relació prèvia de confiança pot ser freqüent com a pressupòsit de la relació jurídica en la qual sorgeix l'apropiació indeguda.

1.2.5. L'apropiació de coses perdudes

L'article 253 CP dóna carta de naturalesa a "la apropiación de cosa perdida" que gaudeix d'autonomia en el Codi penal vigent. Antigament aquestes accions es castigaven com a furt; ara és una modalitat d'apropiació indeguda encara que té assenyalada una pena sensiblement més baixa, la qual cosa s'explica per l'evident menor gravetat de la conducta. Tampoc no es pot apreciar el règim de qualificacions de l'estafa de l'article 250 CP, que es poden aplicar a l'apropiació indeguda bàsica.

L'objecte material arriba no només a coses perdudes sinó també a les coses de "propietari desconegut". Si es tractés de coses de valor artístic, històric, cultural o científic, la pena ascendeix a la de presó de sis mesos a dos anys.

En aquest tipus s'han de presentar sens dubte els mateixos elements, que enumera la STS de 8 octubre de 1984 (RJA 1984, 4806) que conserva la seva vigència:

a) el caràcter de **cosa trobada**, diferenciant entre si es tracta de *res delicta* per haver estat abandonada, o de cosa perduda; i com això no es pot determinar o

Hi ha objectes materials que per la seva vàlua no poden haver estat abandonats. Jurídicament són, doncs, considerats objectes perduts.

saber amb certesa fins que es conegui la voluntat del seu amo, en aquests casos caldrà atendre aspectes de versemblança o racionalitat, a fi de descartar l'“abandonament” de coses evidentment valuoses o de diners;

b) el contingut subjectiu de l'acció de **prendre la cosa**: ha d'estar presidida pel frau d'apropiació, que en l'aspecte intel·lectual comporta el coneixement de l'alienitat de la cosa i en el volitiu el propòsit que la faci pròpia.

Hi ha de concórrer, finalment, l'ànim de lucre.

1.2.6. Apropiació de cosa indegudament rebuda

L'article 254 CP incorpora una molt específica modalitat delictiva que es configura com una de les apropiacions indegudes: la de coses rebudes per error del transmetent. Aquesta era una conducta que durant molt de temps es va considerar que havia d'estar exclosa del dret penal i reduïda a la condició d'enriquiment injust o sense causa, el tractament de la qual hauria de ser el previst a l'article 1895 del Codi civil. Fins i tot avui són bastants els penalistes que estimen que aquesta modalitat d'apropiació indeguda no era “imprescindible”.

Però el cert és que, al marge de la polèmica sobre la conveniència de la seva inclusió, tenim un tipus de delictes que incrimina la no-devolució, intencionada i amb ànim de lucre, sens dubte, de coses rebudes per error i de valor superior als 400 euros.

Es considera delictes la no-devolució d'una cosa de valor superior als quatre-cents euros rebuda indegudament.

1.3. Les defraudacions del fluid elèctric i altres d'anàlogues

L'article 255 del CP criminalitza la defraudació mitjançant l'ús de l'energia elèctrica, l'aigua, el gas, les telecomunicacions o algun altre element per valor superior als 400 euros, sempre que aquesta defraudació tingui lloc mitjançant les modalitats de conducta que el precepte estableix. Davant seu, l'article 256 tipifica l'ús no autoritzat d'un equip terminal de telecomunicació quan ocasioni un perjudici superior als 400 euros.

L'article 255 del CP inclou com a possibles objectes materials del delictes, a més de l'energia elèctrica, els que enumerava l'antic article 538 CP 1973, és a dir, el gas, l'aigua i qualsevol altre element, energia o fluid aliens. A més, inclou la defraudació mitjançant l'ús de les telecomunicacions.

Els **mitjans comissius del frau** es concreten de la manera següent:

- “Valiéndose de mecanismos instalados para realizar la defraudación”; és a dir, no es requereix, segons sembla, que el subjecte instal·li aquests mecanismes, sinó tan sols que se n'aprofiti.

- “Alterando maliciosamente las indicaciones o los aparatos contadores”.
- “Utilizando cualesquiera otros medios clandestinos”. D’aquesta manera, l’enumeració, a diferència del que passava en el Codi penal de 1973, és senzillament exemplificativa.

Sigui com sigui, el valor de la defraudació ha de ser sempre superior als 400 euros, ja que d’altra manera ens trobaríem davant la falta prevista a l’article 623.4 del CP.

En relació amb l’article 255 del Codi penal, destaca la consideració, exclusivament, de les defraudacions en perjudici del subministrador de l’energia o fluid, i no de les efectuades en detriment del consumidor. Aquestes últimes poden constituir delictes d’estafa o, fins i tot, el delicte específic contra el mercat i els consumidors previst a l’article 283 del CP.

L’article 256 del CP va ser una autèntica i sorprenent novetat en el CP 1995, que va aparèixer per primera vegada al Projecte de 1994.

L’article 256 del CP castiga les persones que utilitzin qualsevol equip terminal de telecomunicació* sense el consentiment del seu titular. En aquest cas, pot presentar signes de tipicitat tant l’ús no autoritzat com l’ús que suposi un excés per damunt el límit autoritzat.

Com ja és habitual, el límit entre el delicte i la falta* s’estableix segons que el perjudici ocasionat superi els 400 euros o no. En el supòsit que els superi la pena a imposar serà la multa de tres a dotze mesos.

Article 283 del CP

“[...] a los que, en perjuicio del consumidor, facturen cantidades superiores por productos o servicios cuyo costo o precio se mida por aparatos automáticos, mediante la alteración o manipulación de éstos.”

* Telèfon, fax, correu electrònic, etc.

* Article 623.4 CP.

2. Insolvències punibles

2.1. El problema penal de la insolvència

La insolvència del deutor constitueix històricament un dels problemes crucials del dret d'obligacions. És fàcil comprendre que l'evolució de les idees sobre com havia de reaccionar el sistema jurídic ha estat lenta; però, no obstant això, es poden delimitar unes etapes relativament senzilles: una primera etapa, llarga i antiga, en què no es diferenciaven conseqüències civils i penals, i en què amb prou feines es deixava espai per a admetre la impossibilitat real o l'infortuni com a causa d'incompliment de les obligacions. Una segona etapa, que s'inicia al segle XIX, diferenciarà entre l'incompliment d'obligacions a què havia de donar resposta el dret privat i aquell altre que hauria de ser delictiu. Per acabar, una tercera i present etapa, en la qual es diferenciarà entre la insolvència del deutor com a problema del dret d'obligacions, la insolvència del deutor concursat, els delictes del deutor i els delictes del deutor en ocasió del concurs de creditors.

2.1.1. Característiques de la regulació penal dels delictes d'insolvència

El sistema del CP espanyol, que ha experimentat una notable encara que indirecta modificació a partir de l'1 de setembre de 2004 (entrada en vigor de la Llei concursal), es pot resumir, pel que fa a la seva estructuració, com segueix:

- l'aixecament de béns és la primera figura del grup, i la que més s'ha aplicat històricament;
- la insolvència fraudulenta es descriu sense acudir al Codi de comerç, encara que en realitat la vinculació a la regulació continguda en el dret concursal és inevitable. Les modalitats antigues d'insolvència (fallida, concurs i suspensió de pagaments), es resumeix en una sola modalitat, el *concurso*, d'acord amb la terminologia de la Llei concursal;
- s'incriminen "insolvències especials", com la postdelictiva o l'aixecament postconcursal;
- no es tenen en compte modalitats culposes;

2.2. L'aixecament de béns

L'aixecament de béns és essencialment l'acció de disposició del deutor que determina la frustració de l'esperança de cobrament dipositada per un creditor en els

béns, mobles o immobles, o drets de contingut econòmic, que pertanyessin al deutor, sobre els quals confiava arribar mitjançant un procediment executiu, que de moment –atès que la situació d’insolvència pot ser transitòria– està condemnat al fracàs.

2.2.1. L’acció d’aixecar-se

Aixecar-se és una primera accepció, la desaparició física del deutor amb els seus béns, però en una interpretació més d’acord amb la funció del precepte, és també un simple acte de disposició sobre els propis béns, per allunyar-los de l’abast dels creditors o amb menyspreu dels drets d’aquests, en virtut del qual el deutor queda de manera totalment o parcialment en estat d’insolvència.

És difícil elaborar una relació del que poden ser actes de disposició en el sentit del delictes d’alçament. S’haurà de tractar d’un acte *inter vivos* i podrà ser una transmissió real o fictícia a una altra persona física o jurídica, en la creació d’un crèdit fictici o real, però injustament preferent als altres creditors, o en la pura i simple ocultació física dels béns, cosa possible només en relació amb béns mobles.

En realitat l’important no és l’acte, sinó el seu efecte, és a dir que el deutor es mostri insolvent davant de l’obligació de compliment de les seves obligacions, compliment del que precisament responia amb aquells béns, que o ja no estan en poder seu o han estat executats injustament per un altre creditor, real o fals. A propòsit de la menció a altres creditors advertim que en tot cas s’ha de descartar la punibilitat de la postergació injusta d’un creditor a favor d’un altre, si aquest altre és un creditor legítim.

La concreció de l’acte típic en la frustració de l’execució, que apareix com una de les orientacions de la fórmula introduïda el 1995, vol donar satisfacció al que constituïa una de les crítiques més severes contra la imprecisió de la regulació anterior a 1995. El delictes d’alçament de béns s’orienta al càstig de les actuacions del deutor tendents a la frustració del judici executiu; per aquesta mateixa raó, és comprensible que l’acció típica no s’hagi de situar en l’execució ja iniciada, encara que també pugui produir-se en aquell moment, sinó en la **imminència** de l’execució. El Codi espanyol indica que l’alçament de béns es pot cometre en el disseny de frustrar l’embargament, que no deixa de ser una mesura cautelar prèvia.

El concepte d’*imminència* pateix de certa indefinició que acaba afectant la certa desitjada del dret. Per a fer-ho tot més difícil, la “consciència de ser deutor”, element subjectiu necessari, s’està donant per suposada fins i tot en els casos en els quals coexisteix un procediment civil que ha de declarar aquest extrem, la qual cosa obre la porta a un altre problema: el de les qüestions prejudicials devolutives o no. Els problemes d’imprecisió, possiblement, en l’alçament de béns caldrà que es resolguin optant per un criteri objectivable, tant si és el de l’exe-

cució ja iniciada com establint un termini temporal entre el fet i el moment del venciment de l'obligació.

2.2.2. L'alçament postconcurdal

El denominat *alçament postconcurdal* planteja problemes importants. En teoria la persecució de l'alçament es declara desvinculada de l'ulterior inici d'una execució concursal. Però la realitat del que succeeix n'és una altra: si un deutor s'alça amb els seus béns i els creditors es querellen per alçament alhora que el deutor (o abans, o després) presenta la sol·licitud de la declaració de concurs la situació és confusa:

- o la querella per alçament és preferent i per si sola clou la qüestió o entorpeix greument el pas al procés concursal,
- o bé es desactiva el procés penal per l'interès prioritari de tirar endavant l'expedient concursal.

Cal reparar també en el fet que no es pot menysprear la necessitat de preservar la justícia equitativa entre creditors, i que aquesta sortiria afectada si el sistema jurídic fes prevaler l'astúcia o la rapidesa en l'acció penal individual, i, vist d'una altra manera, el deutor també té dret a poder enfrontar-se amb tots els seus creditors alhora, i no en la manera i temps que ells li marquin.

Efectivament, tots aquests problemes són molt diferents entre ells: 1) els uns són vistos des de l'òptica del creditor i 2) els altres des de la del deutor. Però el que és segur és que la declaració de l'últim paràgraf de l'article 257 CP s'ha de prendre en el seu just abast: que la persecució de l'alçament no s'interromprà perquè el deutor es col·loqui en fallida, concurs o suspensió de pagaments. El legislador de 1995 incorpora aquest advertiment precisament per posar fi a un costum mancat d'aliment legal i propi del sistema anterior en virtut del qual això era precisament el que sempre succeïa. Pretendre derivar més conseqüències d'aquest últim paràgraf de l'article 257 és inútil i gratuït. Qüestió diferent és la que produeix la declaració de l'article 260-3 CP, d'acord amb la qual el procés penal per alçament de béns no s'interromprà, però, si paral·lelament discorre un expedient concursal, serà allà i no en el procés penal on el creditor querellant haurà d'intentar satisfer el seu crèdit.

2.2.3. Obligacions protegides

Pel que fa a les obligacions protegides sembla necessari reconèixer que no hi ha cap raó legal per a excloure obligacions de l'àmbit de protecció penal. Si el Codi es refereix a creditors no hi haurà en principi cap fonament per a discriminar els uns dels altres. El Codi civil considera fonts de les obligacions: 1) la llei, 2) els contractes i quasicontractes, 3) els actes i omissions il·lícits en els quals intervingui culpa o

negligència, i 4) els delictes i faltes. L'únic realment important és el contingut de l'obligació, que sempre haurà de ser el de *donar una prestació econòmicament avaluable*, ja que no hem d'oblidar que es tracta d'un delicte contra el patrimoni, i que el dret de crèdit té un valor econòmic integrat al patrimoni del creditor. Però caldrà excloure'n aquelles obligacions que reben ja un tractament penal separat*.

2.2.4. Consumació

Pel que fa a la consumació del delicte és comú sostenir que es produeix quan el deutor realitza l'acte de disposició destinat a deixar-lo en insolvència real o aparent, i amb independència que aquest acte pogués ser anul·lat immediatament i que els creditors puguin cobrar finalment. Però si portem fins a l'extrem aquesta manera d'entendre la consumació del delicte haurem d'acceptar que el deutor sorprès en el moment de sortir de casa seva per emprendre un viatge portant amb ell els diners (modalitat primitiva d'alçament), ja hauria consumat el delicte, amb la mateixa plenitud que si ja hagués arribat a un país distant en milers de quilòmetres. Per tant, per a evitar que el moment de la consumació s'anticipi en excés, és necessari que el que faci el deutor sigui en termes d'imputació objectiva, **apte** en principi per a assolir l'objectiu de burlar les expectatives dels creditors, sense que, sens dubte, sigui necessari que ho aconsegueixi.

2.3. L'aixec postconcursal i l'afavoriment de creditors

A l'article 259 del CP trobem una figura delictiva relativament nova en el nostre dret, però no fins al punt d'estimar que la conducta que descriu (privilegiar il·lícitament alguns creditors en perjudici dels altres) sigui de fet, tot i que a la pràctica pogués succeir així, atípica.

La conducta típica en aquest delicte descansa sobre tres pressupòsits:

- a) En primer lloc, que hagi estat admesa la sol·licitud de fallida –voluntària o necessària–, concurs o suspensió de pagaments.
- b) En segon lloc, que no tingui l'autorització judicial o dels òrgans de l'estat concursal de què es tracti per a dur a terme actes de disposició.
- c) En tercer i últim lloc, que l'acte de disposició en qüestió no estigui legalment permès.

A partir d'aquestes condicions, l'autor d'aquest delicte efectua actes de disposició patrimonial o generadors d'obligacions.

L'acte de disposició patrimonial s'ha de referir a béns inclosos a la fallida, el concurs o l'actiu de la suspensió de pagaments, o béns que, sense trobar-se en aquests capítols de l'execució concursal, haguessin hagut de ser-hi.

* Reben un tractament penal separat

- 1) Les obligacions tributàries o davant de la Seguretat Social,
- 2) les obligacions familiars o les que dimanen de la separació o el divorci, o fins i tot,
- 3) les obligacions de pagament pròpies de la pena de multa o de la sanció administrativa pecuniària.

Lectures complementàries

Sobre la incriminació d'aquesta conducta en l'anterior Codi penal, es pot consultar:
G. Quintero Olivares (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 542). Cizur Menor: Thomson-Aranzadi.

Configuració dels actes de disposició patrimonial

Els actes de disposició patrimonial, com en l'aixec de béns propis, poden ser reals i pactats amb un tercer de bona fe –situació en què l'autor es limita a efectuar un negoci d'esquena a la situació concursal–, però també poden ser actes simulats, tant si es tracta d'una disposició patrimonial en sentit material com d'una contracció de suposades obligacions i, lògicament, posterior a l'admissió a tràmit de la sol·licitud de fallida, concurs o suspensió de pagaments.

Els actes de disposició no tan sols no han de tenir autorització, sinó que, a més, han de ser il·lícits, la qual cosa significa que la manca d'autorització per si sola no produeix el delictes, sinó que aquest depèn també de la il·licitud intrínseca de l'acte, que ha de ser contrari al que estableix el dret concursal.

En resum, els actes sense autorització però que són possibles només presenten un defecte formal que els fa impugnables i anul·lables però no delictius. Ens trobem davant un delictes especial del qual només poden ser autors els deutors que estiguin en una situació concursal declarada.

Pel que fa a la responsabilitat que pugui correspondre al creditor que resulta beneficiat en detriment dels altres, sembla que la seva conducta no constitueix insolvència punible, tant si aquesta conducta ha tingut lloc abans de la declaració de l'estat concursal com si té lloc quan aquest ja s'ha produït.

La conducta típica incorpora com a element bàsic la manca d'autorització judicial o dels òrgans de la fallida o concurs.

Quan l'autoritzant hagi concedit el permís il·lícitament, es pot acudir, segons els casos, als delictes de prevaricació judicial, suborn o apropiació indeguda.

2.4. El delictes de concurs fraudulent

En l'article 260 del CP, que descriu el delictes de fallida fraudulenta, cal destacar, primer de tot, la superació d'un defecte constant en la regulació establerta en el Codi penal de 1973, i que era l'absoluta submissió d'aquest delictes al règim de llei penal en blanc.

El vigent article 260 CP estableix que “qui sigui declarat en concurs serà castigat amb la pena de presó de dos a sis anys i multa de vuit a vint-i-quatre mesos, quan la situació de crisi econòmica o la insolvència sigui causada o gravada dolosament pel deutor o persona que actuï en el seu nom”.

La conducta típica es plasma en la producció o l'agreuament dolós d'un estat d'insolvència o de crisi econòmica. Però l'apreciació del delictes depèn que s'hagi presentat i declarat la situació de concurs.

Lectures complementàries

G. Quintero Olivares (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (pàg. 543 i seg.). Cizur Menor: Thomson-Aranzadi.

Llegiu també els articles 252, 419 i seg., i 446 i seg. CP.

Lectures complementàries

Sobre l'article 260 CP, podeu veure els articles 1 i seg. de la Llei 22/2003, de 9 de juliol, concursal.

La **declaració** és necessària per a la comissió del delictes, ja que s'ha produït per petició del deutor o a sol·licitud dels creditors.

En conseqüència, no es pot emprendre cap acció penal per aquest delictes –a diferència del que passa amb el delictes d'aixec de béns– si el deutor no ha estat declarat en concurs. Per tant, s'ha de reconèixer per força que hi continua havent una condició objectiva de procedibilitat, i a més és lògic que sigui així, ja que per a altres conductes ja hi ha el delictes d'aixec de béns.

En canvi, un cop ha tingut lloc aquesta declaració, l'acció penal no ha d'esperar cap pronunciament, sinó que ha de demostrar que la situació que s'ha produït ha estat conseqüència d'una actuació dolosa del deutor.

El legislador, amb l'ús de l'adverbi *dolosament* en aquest delictes –que té l'origen en l'antiga distinció entre fallides fraudulentas, culpables i fortuïtes– només hi ha volgut incloure el concurs fraudulent, que és la que es dona perquè el deutor ho ha volgut així.

El concurs fraudulent, a diferència del delictes d'aixec de béns, constitueix un tipus de resultat, com ho demostra l'article 260.2 del CP, que indica la quantia del perjudici inferit als creditors –a més del seu nombre i condició econòmica– com a criteri per a graduar la pena.

Finalment, el Codi penal de 1995 acaba amb la impossibilitat de perseguir els **delictes singularitzables** relacionats amb el delictes d'insolvència fraudulenta. De totes maneres, cal matisar l'abast de la declaració de l'**article 260.3** del nou Codi penal:

- En primer lloc, el precepte remou un obstacle que l'anterior regulació i la força d'atracció de la fallida provocaven, ja que en aquesta modalitat, i amb vista a la qualificació de fallida fraudulenta, quedaven absorbits tots els fets tipificables de manera individualitzada. Ara s'elimina aquest obstacle de procedibilitat i aquests delictes ja es poden perseguir.
- En segon lloc, la possibilitat de persecució ateny els delictes que tenen una relació medial o material amb la creació o l'augment de la insolvència (false-dats, aixecs, apropiacions indegudes), però no s'ha d'estendre a altres delictes que el deutor hagi pogut cometre, la persecució dels quals no s'ha de barrejar en cap moment amb la insolvència fraudulenta.
- En tercer lloc, la possibilitat de perseguir aquests fets no significa que hagin de donar lloc necessàriament a una condemna. No s'ha de descartar, doncs, la producció de concursos de normes que es resolguin amb els criteris ordinaris.
- En quart lloc, és lògic que la responsabilitat civil, tenint en compte el que hem dit, es fongui amb la massa de la fallida, la qual cosa no vol dir que l'ac-

Lectures complementàries

Vegeu els articles 6 i seg. de la Llei 22/2003, concursal.

Lectures complementàries

Tingueu en compte que la Llei concursal de 2003 engloba les situacions de crisi empresarial sota el concepte de "concurs" (vegeu arts. 1 i seg.).

Per exemple,...

... un furt o una estafa que el deutor hagi comès no serien delictes comesos per a provocar o amagar una insolvència, ja que, en el pitjor dels casos, es tracta d'incorporacions materials al patrimoni del deutor.

ció civil no s'hagi d'exercir conjuntament amb la penal, ja que, si no es fes així, seria impossible determinar l'import que la llei esmenta i que, al seu torn, s'ha d'incorporar a la massa.

- En cinquè lloc, la menció al deutor o persona que hagi actuat en nom seu és totalment supèrflua, ja que es repeteix parcialment quelcom que l'article 31 del CP ja regula a bastament.

L'article 260.4 del CP fa una declaració que no és conseqüència del text anterior, sinó el pressupòsit de tot el sistema creat pel Codi de 1995: que la tipificació del delictes d'insolvència fraudulenta, així com la persecució dels altres delictes que s'hi relacionen, és totalment independent de la qualificació civil del concurs.

2.5. La presentació de dades falses en un procediment concursal

L'article 261 del CP castiga la presentació de dades falses relatives a l'estat comptable en un procediment concursal.

Cal distingir entre la realització d'una comptabilitat falsejada, perquè les partides de l'actiu i del passiu no són certes, i la presentació de la comptabilitat:

- La creació d'una comptabilitat falsa per part del deutor no seria en si mateixa una falsedat en document mercantil d'acord amb els articles 390 i 392 del CP. Per tant, si no existís aquest article, la conducta de què parteix el precepte seria atípica quant a falsedat.
- D'altra banda, la presentació de la comptabilitat en l'expedient concursal tindria dificultats per a ser inclosa en el concepte general de presentació en judici al qual al·ludeixen els articles 393 i 461.2 del CP a causa de la condició molt dubtosa de judici que té el procediment concursal.

Els procediments i els expedients concursals disposen d'un temps obligat per a la presentació de les dades comptables, i així ho recull el mateix tipus quan adverteix que es tracta de dades comptables falsejades per a aconseguir indegudament la declaració del concurs.

Per al tipus és independent qui hagi estat concretament el creador de la comptabilitat enganyosa. Aquesta fal·làcia no s'ha de vincular a la conducta que descriu l'article 261 del CP, sinó que té la seva interpretació pròpia com a plasmació de dades que, conscientment, no recullen la veritat.

La comissió del delictes, pel que fa a l'autoria, correspon a la persona que pretén aconseguir la declaració de concurs.

Aquest és un delictes de simple activitat, la comissió del qual conclou amb la presentació de les dades falses efectuada amb el propòsit d'aconseguir aquesta

Lectures complementàries

Sobre les falsedats documentals, llegiu els articles 390 i 392 CP.

Lectures complementàries

Sobre les falsedats, llegiu els articles 393 i 461 CP.

declaració de concurs. Però no cal que aquesta declaració es produeixi efectivament.

Finalment, la presentació de comptabilitat falsa no s'ha de considerar automàticament absorbida pel delictes bàsic d'insolvència fraudulenta, el qual es pot cometre sense necessitat de falsificar la comptabilitat. Si la falsedat comptable és la manera d'ocultar la fraudulència de la insolvència, caldrà estimar el concurs ideal de delictes.

3. L'exempció de responsabilitat criminal en els delictes patrimonials

Malgrat que la disposició comuna de l'article 268 del CP no és aplicable només a les defraudacions i a les insolvències punibles, sinó també a altres delictes de caràcter més estrictament patrimonial –com ara el robatori forçant les coses o el furt–, no podem acabar amb una anàlisi breu d'aquests delictes sense mencionar aquest precepte.

L'esmentat article 268 eximeix de responsabilitat criminal –però no de responsabilitat civil– determinats parents pels delictes que es causin entre si quan no hi concorri violència ni intimidació. L'article 268.2 del CP adverteix, però, com és lògic, que aquesta excusa absolutòria no és aplicable als estranys que participin en el delicte.

Concretament, l'excusa afecta els cònjuges que no estiguin separats legalment o de fet, o en procés judicial de separació, divorci o nul·litat, els ascendents, els descendents i els germans per naturalesa o adopció, i els afins en primer grau si viuen junts.

4. La rellevància penal dels actes preparatoris punibles en els delictes patrimonials

El règim d'incriminació tancada dels actes preparatoris establert en els articles 17.3 i 18.2 del CP obliga el legislador a pronunciar-se expressament en aquells supòsits en què es vulguin avançar les barreres de protecció penal en determinats delictes fins a la preparació. **L'article 269 del CP** s'adreça al compliment d'aquesta finalitat.

Per raó de l'article 269 del CP, s'estableix una pena inferior en un o dos graus a la del delicte consumat quan es produeix conspiració, proposició o provocació per a cometre els delictes d'estafa o apropiació indeguda –a més dels de robatori o extorsió.

Lectura complementària

Sobre els actes preparatoris, llegiu els articles 17.3 i 18.2 CP.

Resum

En aquest mòdul didàctic s'han estudiat essencialment els delictes contra el patrimoni produïts per mitjà d'engany:

1) Dins del grup de les **defraudacions**, en què l'engany és l'element configurador tradicional, destaca el **delicte d'estafa**.

El concepte penal d'estafa, establert a l'article 248 del CP, es compon d'aquests quatre elements: engany suficient, error, acte de disposició patrimonial i perjudici econòmic.

Juntament amb l'estafa bàsica, que es diferencia de la falta corresponent en el fet que la quantia del perjudici irrogat no ha de superar els 400 euros, l'article 250 del Codi penal estableix una sèrie d'**estafes agreujades** per motius com ara el valor econòmic o vital de l'objecte lliurat, o la insidiositat especial del mitjà utilitzat per a l'engany, entre altres raons.

A més d'aquestes formes, el Codi penal incrimina **formes específiques d'estafa** en què els elements no estan configurats de la mateixa manera que en el concepte general d'estafa. És el que passa en els casos següents:

- a) L'estafa informàtica.
- b) La tinença, fabricació, etc. de programes d'ordinador destinats a la comissió d'estafes.
- c) L'alienació, gravamen o arrendament d'un bé moble o immoble sense tenir-ne la facultat de disposició.
- d) L'estafa per ocultació de gravamen i la doble venda.
- e) L'atorgament de contracte simulat en perjudici d'un altre.

La segona de les formes essencials de defraudació està constituïda per l'**apropiació indeguda**, caracteritzada per l'apropiació d'alguns objectes que el subjecte actiu tingui per raó d'algun títol jurídic que produeixi l'obligació de lliurar-los o retornar-los.

A més de la forma tradicional d'apropiació, el Codi incorpora les apropiacions específiques de coses perdudes o de propietari desconegut*, i l'apropiació de coses rebudes indegudament per error del transmissor**.

* Article 253 CP.

** Article 254 CP.

En el tercer grup de defraudacions, les **defraudacions de fluid elèctric i altres formes defraudatòries anàlogues**, el Codi penal recull, a més de la defraudació

en telecomunicacions operada per un dels modes previstos a l'article 255, l'ús d'un equip terminal de telecomunicació sense el consentiment del titular*.

* Article 256 CP.

2) El segon dels grans grups de supòsits il·líicits analitzats en aquest mòdul està integrat per les anomenades **insolvències punibles**, que van ser objecte d'una modificació profunda en el Codi penal de 1995.

El **delicte d'aixec de béns**, que, com en l'anterior Codi penal, és independent de la declaració prèvia d'una situació concursal, conserva la seva autonomia malgrat la iniciació posterior de l'execució concursal. Juntament amb l'aixec de béns que podríem considerar bàsic, el Codi penal també incrimina alguns supòsits específics d'aixec en obligacions derivades de la comissió anterior d'un delicte*, o l'aixec postconcursal i l'afavoriment de creditors**.

* Article 258 CP.

** Article 259 CP.

Enfront de l'aixec, el Codi penal incrimina la **provocació dolosa d'una situació de crisi econòmica o insolvència** després de la declaració d'una situació concursal.

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. Quins són els elements del concepte general d'estafa?
  - a) Intimidació, engany, violència i error.
  - b) Engany, error, violència i acte de disposició patrimonial.
  - c) Engany, error, acte de disposició patrimonial i perjudici econòmic.
2. El tipus subjectiu d'estafa...
  - a) només requereix el coneixement i la volició dels elements de tipus objectiu.
  - b) requereix, a més del dol, l'ànim de lucre.
  - c) no requereix ànim de lucre, ja que pot haver-hi una comissió imprudent.
3. A l'estafa informàtica...
  - a) no es poden aplicar les modalitats d'estafa agreujades de l'article 250 del CP.
  - b) només es poden aplicar les modalitats previstes als números 1 i 3 de l'article 250 del CP.
  - c) es poden aplicar, en abstracte, tots els agreujaments inclosos en aquest precepte.
4. La conducta que, a més d'integrar una falsedat documental típica (art. 390), compleix els elements de l'estafa agreujada de l'article 250.4t del CP s'ha de qualificar com a...
  - a) concurs de delictes entre estafa bàsica (art. 248 CP) i falsedat documental (art. 392 CP).
  - b) estafa agreujada de l'article 250.4t del CP, que consumeix la desvaloració pròpia de la falsedat.
  - c) concurs de delictes entre estafa agreujada de l'article 250.4t del CP i falsedat documental (art. 392 CP).
5. Les estafes específiques previstes a l'article 251 del CP...
  - a) constitueixen supòsits especials que compleixen tots els requisits tradicionalment integradors del concepte general d'estafa.
  - b) són només aquelles en què es produeix l'atorgament de contracte simulat en perjudici d'un tercer.
  - c) són totes les estafes específiques que escapen a la configuració dogmàtica del concepte d'estafa.
6. El tipus de l'apropiació indeguda (art. 252 CP)...
  - a) incrimina les conductes d'apropiació definitiva que impliquen l'incompliment de les obligacions d'entregar o retornar.
  - b) incrimina les conductes d'apropiació eventual del bé custodiat.
  - c) incrimina només els supòsits d'administració deslleial del bé custodiat.
7. En el delictes d'aixec de béns...
  - a) la penalitat s'estableix segons que el subjecte passiu sigui comerciant o no.
  - b) el tipus no estableix una penalitat diferent, només exigeix la condició de deutor del subjecte actiu.
  - c) el tipus estableix una penalitat diferents segons que el subjecte actiu sigui deutor o no.
8. L'aixec que preveu l'article 258 del CP i que tutela obligacions *ex delicto*...
  - a) constitueix un supòsit d'aixec en què el subjecte passiu pot no ser deutor.
  - b) constitueix un supòsit d'aixec en què només és possible la insolvència total.
  - c) constitueix un supòsit d'aixec caracteritzat per l'origen de l'obligació del deutor.
9. El delictes de concurs fraudulent (art. 260 CP) es diferencia essencialment de l'aixec de béns pel fet que...
  - a) constitueix un delictes en què prèviament s'ha hagut de declarar el deutor en estat de concurs, tot i que no vincula la qualificació civil del jutge penal.
  - b) Només és aplicable a les insolvències parcials.
  - c) Es pot cometre imprudentment.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. c, 2. b, 3. c, 4. b, 5. c, 6. a, 7. b, 8. c, 9. a.

Glossari

ADPCP *m* Anuari de dret penal i ciències penals.

CC *m* Codi civil.

CP *m* Codi penal.

encavalcament de lletres *m* Gir successiu de lletres de favor per a cobrir venciments successius.

ex delicto Que prové o deriva del delictes.

insolvència *f* Situació en què es troba qui no compta ni amb l'actiu ni amb el patrimoni per a fer front a les seves obligacions.

lletra de canvi buida (no comercial) *f* Lletres de canvi a la qual li falta la signatura de l'acceptant.

lletra de canvi en blanc *f* Lletres de canvi que, tot i tenir la signatura del lliurat o acceptant, no conté tots o alguns dels altres elements que, en virtut de la llei, ha d'incorporar.

lletra de favor (o complaença) *f* Lletres en què l'acceptant no ha rebut cap provisió de fons del lliurador, i que accepta per tal de beneficiar-lo, ja que aquest podrà aconseguir un crèdit en portar-la al descompte.

lletres de col·lusió *f pl* Gir de lletres de favor en què hi ha una connivència per a defraudar.

LPHE *f* Llei de 25 de juny 1985 del patrimoni històric espanyol.

negoci canviari fictici *m* Concepte que engloba una multiplicitat de supòsits caracteritzats pel descompte de lletres de canvi que no responen a operacions comercials reals.

RD *m* Reial decret.

res delicta *loc* Cosa abandonada.

RJ *m* Repertori de jurisprudència Aranzadi.

STS *f* Sentència o sentències del Tribunal Suprem.

xec en descobert *m* Xec emès sense comptar amb capital per a fer-lo efectiu en el dipòsit bancari corresponent.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Bacigalupo Zapater, E. (dir.) (1998). *Curso de Derecho Penal Económico*. Madrid: Marcial Pons.

Bajo Fernández, M. (dir.) i altres (1998). *Compendio de Derecho Penal: parte especial* (vol. II). Madrid.

Bajo Fernández, M. (dir.) i altres (2004). *Compendio de Derecho Penal: parte especial* (vol. II). Madrid: Editorial Centro de Estudios Ramón Areces.

Cobo del Rosal, M.; Carmona Salgado, C.; González Rus, J.J.; Morillas Cueva, L.; Polaino Navarrete, M.; Portilla Contreras, G. (1999). *Curso de Derecho penal español. Parte especial I i II*. Madrid: Marcial Pons.

Conde-Pumpido Ferreiro, C. (Dir.) (2001). *Código penal. Doctrina y Jurisprudencia* (toms I, II i III). Madrid: Trivium.

Gómez Benítez, J.M. (2002). *Derecho Penal Económico*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial ("Manuales de Formación Continuada", 14, 2001).

Martínez-Buján Pérez, C. (1998). *Derecho penal Económico. Parte general*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (1999). *Derecho penal Económico. Parte especial*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2002). *Derecho Penal Económico*. València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2004). *Derecho penal. Parte especial* (15a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Quintero Olivares, G.; Morales Prats, F.; Valle Muñiz, J.M.; Prats Canut, J.M.; Tamarit Sumalla, J.M.; García Albero, R. (2004). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (4.ª edición). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Quintero Olivares, G.; Morales Prats, F.; Valle Muñiz, J.M.; Prats Canut, J.M.; Tamarit Sumalla, J.M.; García Albero, R. (2004). *Comentarios al nuevo Código penal* (3.ª edición). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Rodríguez Mourullo (dir.) **i altres** (1997). *Comentarios al Código Penal*. Madrid: Civitas.

Suárez-Mira Rodríguez, C. (2004). *Manual de Derecho Penal* (2a. edició). Madrid: Civitas.

Vives Antón, T.S.; Boix Reig, V.; Orts Berenguer, E.; Carbonell Mateu, J.C.; González Cussac, J.L. (1996). *Comentarios al Código penal de 1995*. València: Tirant lo Blanch.

Vives Antón, T.S.; Boix Reig, V.; Orts Berenguer, E.; Carbonell Mateu, J.C.; González Cussac, J.L. (2004). *Derecho penal. Parte especial* (2a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Bibliografia complementària

Bajo Fernández, M. (1997). "Estafa de abuso de crédito mediante el descuento bancario de letras vacías o no comerciales". *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*.

Beltrán Ballester, E. (1979). *El hurto de hallazgo*. València: Universidad de Valencia.

Bustos Ramírez, J. (1990). "Política criminal y bien jurídico en el delito de quiebra". *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*.

Castiñeira Palou, M.T. (1983). *Venta a plazos y apropiación indebida*. Barcelona: Bosch.

Gómez Benítez, J.M. (1980). "Notas para una discusión sobre los delitos contra el orden socio-económico y el patrimonio". *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*.

González Cussac, J.L. (2000). *Los delitos de quiebra*. València: Tirant lo Blanch.

Gutiérrez Francés, M.L. (1991). *Fraude informático y estafa*. Madrid: Civitas.

Huerta Tocildo, S. (1981). "Los delitos patrimoniales en el proyecto de Código Penal de 1980". *Cuadernos de Política Criminal*.

Manjón Cabeza-Olmeda, A. (1988). *Una nueva concepción de la apropiación indebida*. Madrid: Civitas.

Mata Barranco, N. de la (1994). *Tutela penal de la propiedad y delitos de apropiación. El dinero como objeto material de los delitos de hurto y apropiación indebida*. Barcelona: PPU.

Morillas Cueva, L. (1980). "Defraudación del fluido eléctrico". *Repertorio General de Legislación y Jurisprudencia*.

Muñoz Conde, F. (1971). *El delito de alzamiento de bienes*. Barcelona: Bosch.

Muñoz Conde, F. (1983). "La reforma de los delitos contra el patrimonio". *Documentación jurídica* (monogràfic).

Nieto Martín, A. (2000). *El delito de quiebra*. València: Tirant lo Blanch.

Núñez Castaño, E. (1998). *La estafa de crédito*. València: Tirant lo Blanch.

Oliva García, H. (1974). *La estafa procesal* (2a. ed.). Madrid.

- Quintero Olivares, G.** (1973). *El alzamiento de bienes*. Barcelona: Praxis.
- Rivacoba y Rivacoba, M. de** (1992). *El delito de contrato simulado*. Madrid: Akal.
- Romeo Casabona, C.M.** (1988). *Poder informático y seguridad jurídica*. Madrid: Fundesco.
- Rosal Blasco, B. del** (1994). "Las insolvencias punibles a través del análisis del delito de alzamiento de bienes en el Código Penal". *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*.
- Silva Castaño, M.L.** (1997). *El delito de apropiación indebida y la administración desleal de dinero ajeno*. Madrid: Dykinson.
- Silva Sánchez, J.M.** (1987). "La estafa de seguro". *Cuadernos de Política Criminal* (núm. 32).
- Valle Muñiz, J.M.** (1987). *El delito de estafa: delimitación jurídico penal con el fraude civil*. Barcelona: Bosch.
- Viladas Jene, C.** (1982). *Los delitos de quiebra. Norma jurídica y realidad social*. Barcelona: Península.
- Zugaldia Espinar, J.M.** (1988). *Delitos contra la propiedad y el patrimonio*. Madrid: Akal.